

УПРОВАДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМУ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто проблему впровадження компетентісного підходу у системі вищої освіти України, зазначається його методологічна недосконалість та пропонується початковий алгоритм удосконалення впровадження такого підходу.

Ключові слова: Компетентісний підхід, формування компетенцій спеціалістів-економістів, освітньо-кваліфікаційна характеристика.

В статье рассматривается проблема внедрения компетентностного подхода в системе высшего образования Украины, определяется его методическая несовершенство и предлагается начальный алгоритм совершенствования внедрения такого подхода.

Ключевые слова: Компетентностный подход, формирование компетенций специалистов-экономистов, образовательно-квалификационная характеристика.

The author of the following article takes into consideration inadequate implementation competent approach in higher education system of Ukraine, stated its methodological shortcomings and offer an initial algorithm for improving the implementation of this approach.

Key words: competent approach, the formation of specialists' skills of economists, education and qualification characteristics.

Компетентісний підхід нині є провідним напрямком у вищій освіті, що зумовлюється його відповідністю сучасним вимогам до фахівців різних профілів. Однак, слід зауважити, що незважаючи на значну увагу науковців до теоретичного і практичного розроблення цієї тематики, не вироблено єдиного підходу до побудови компетентісного навчання, водночас констатовано і широкий спектр як самих груп компетенцій фахівців, так і відсутність їх науково-обґрунтованого моделювання.

Сучасна ситуація характеризується тим, що наявні ґрунтовні науково-методичні основи для розроблення компетентісних моделей професійної діяльності [7; 10], досвід їх розроблення для окремих професій у різних областях практики, водночас фактично відсутні концептуальні та методичні праці, пов'язані з описом і поясненням процесів формування професійних компетенцій.

Наші спостереження показали, що в багатьох ВНЗ протягом декількох років розробляються варіанти компетентісного підходу до навчання, але поки що більшість із них не зумовлюють кардинальне поліпшення навчального процесу з огляду на низку причин. По-перше, для реалізації компетентісного підходу в навчанні необхідними є не тільки розроблення загальної компетентісної моделі опису професійної діяльності, але й орієнтація на практичну діяльність майбутнього випускника, конкретні компетентісні моделі випускника саме цієї спеціальності і кваліфікаційного рівня. По-друге, компетентісних моделей також недостатньо, необхідною є відповідна методологія їх формування. Спроби запровадити компетентісний підхід за допомогою корекції вже наявного арсеналу навчання, що сформувався на основі моделі «знання – уміння – навички», не зумовлюють якісної зміни навчального процесу і тому фактично не підвищують рівня підготовки фахівців.

Отже, реалізація компетентісного підходу на сучасному етапі має труднощі. На наше переконання, їх подолання слід розпочати із з'ясування вимог суб'єктів замовлення компетенцій фахівців.

Про зазначені тенденції свідчить і значна кількість наукових робіт з питань удосконалення процесу підготовки фахівців економічного профілю. З основних досліджень слід виокремити роботи В. Болотова та В. Серікова, Л. Дибкової та М. Євтуха, М. Вієвської, О. Овчарука та інших.

Аналіз наукових досліджень указує на розмаїтість поглядів щодо підходів та шляхів упровадження компетентісного підходу у систему підготовки майбутніх економістів.

Мета статті – визначити й обґрунтувати вимоги до формування компетенцій фахівців з напрямку підготовки «Економіка підприємства».

Під поняттям «компетентісний підхід» розуміють спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості [9].

Використання компетентісного підходу у вищій школі є одним із важливих концептуальних положень оновлення змісту освіти. Компетентісний підхід змінює мету і вектор змісту вищої освіти від передачі знань і умінь предметного змісту до виховання (формування) розвиненої особистості зі сформованими життєвими і професійними компетентностями.

Як зазначає І. Зязюн, «головною метою вищої освіти має бути становлення цілісної і цілеспрямованої особистості, готової до вільного гуманістичного орієнтованого вибору й індивідуального інтелектуального зусилля особистості, що володіє багатофункціональними компетентностями» [6, с. 13].

Однак, нині компетентісний підхід переважно розвивається на рівні загальних декларацій, далеких від спеціальних методичних розробок, що і пояснює недостатню результативність його застосування в практиці вищої освіти на сучасному етапі. Наші дослідження засвідчили, що нині можна виокремити три різновиди компетентісного підходу у підготовці економістів у ВНЗ:

- використання ідей компетентнісного підходу за відсутності конкретних моделей професійної діяльності, описаних у термінах компетенцій, і спеціальної методології їх формування;
- реалізація ідей компетентнісного підходу за допомогою розробки та застосування конкретних моделей професійної діяльності в термінах компетенцій, але без використання спеціальної методології їх формування;
- упровадження компетентнісного підходу за допомогою розробки та застосування конкретних моделей професійної діяльності в термінах компетенцій, а також використання спеціальної методології їх формування.

Тільки останній варіант можна визнати перспективним, оскільки він може сприяти усуненню багатьох недоліків навчання економістів.

Неможливо побудувати ефективну систему формування професійних компетенцій, не з'ясувавши мети їх формування. Для ефективної побудови методології формування професійних компетенцій фахівців, в тому числі і спеціалістів-економістів, на нашу думку, варто насамперед з'ясувати, хто і які вимоги висуває до цієї категорії фахівців.

Під час вивчення теоретичних розробок та практичного досвіду деяких ВНЗ ми спостерігали, що побудова компетентнісного підходу відбувається відповідно до стандартів вищої освіти, згідно з якими ВНЗ формує вимоги до компетенцій фахівців.

Підготовка майбутнього економіста здійснюється відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики (далі ОКХ), де мета вищої економічної освіти та професійна підготовка (вимоги до соціально важливих компетенцій фахівця) відображаються у формі системи вмій розв'язувати певні завдання діяльності. ОКХ віддзеркалює соціальне замовлення на фахівця, що розробляється у сферах праці та професійної підготовки з урахуванням аналізу професійної діяльності.

ОКХ відповідно до визначених сферою праці типових задач діяльності та виробничих функцій, що мають виконуватися на первинній посаді фахівцем певного освітньо-кваліфікаційного рівня, регламентує здатності й уміння професійної освіти. ОКХ визначає компетенції, які формують кваліфікацію фахівця.

ОКХ трансформується у модель підготовки фахівця у вигляді освітньо-професійної програми підготовки (ОПП). В останньому документі висвітлюються вимоги до змісту навчання студентів у формі системи модулів змісту навчання та нормативний термін навчання відповідно до певного рівня професійної діяльності. ОКХ та ОПП у системі вищої освіти України є складовими системи стандартів вищої освіти.

Аналіз ОКХ випускника-спеціаліста кафедри економіки Ізмаїльського інституту водного транспорту за спеціальністю «Економіка підприємств» [2] надав можливість з'ясувати, що основні вимоги до його компетенцій відображено в переліку виконуваних функцій та задач спеціалістом і здатностей до соціальної діяльності.

Відповідно до первинних посад, які може обіймати економіст, він повинен бути підготовлений до виконання таких функцій:

1) аналітичної, завдяки вмінню розв'язувати такі задачі, як комплексний економічний аналіз діяльності підприємства та його підрозділів, аналіз ресурсів, процесів і результатів діяльності підприємства, діагностика конкурентного середовища підприємства тощо;

2) планової (підготовка даних та розроблення окремих розділів планів виробничо-господарської діяльності (бізнес-планів) підприємства, техніко-економічне обґрунтування освоєння нових видів продукції, нової техніки, прогресивної технології, механізації та автоматизації виробничих процесів, розроблення техніко-економічних нормативів та планово-розрахункових цін тощо);

3) організаційно-методичної (організація впровадження й удосконалення внутрішньогосподарського розрахунку на підприємстві, підготовка методичних матеріалів щодо організації планування на підприємстві та інші завдання);

4) контрольної (контроль за правильністю розрахунків економічної ефективності впровадження нової техніки і технології, наукової організації праці, раціоналізаторських пропозицій і винаходів, здійснюваних у підрозділах підприємства, за процесом виконання планових завдань по підприємству загалом і його підрозділах, а також за результатами їх виробничо-господарської діяльності);

5) обліково-статистичної (підготовка періодичної статистичної звітності, облік виконання планів виробництва);

6) інформаційної (забезпечення власних інформаційних потреб, підготовка інформації на запит керівництва).

Усі функції та задачі конкретизовано в знаннях та вміннях, якими повинен володіти спеціаліст.

Фахівець-економіст повинен мати здатності розв'язувати проблеми і завдання соціальної діяльності, зокрема: організовувати власну діяльність; проводити соціологічні дослідження; урахувати суспільні відносини та політичні переконання у процесі діяльності; здійснювати ефективне ділове спілкування; урахувати основні економічні закони у процесі професійної діяльності; урахувати правові засади у професійній діяльності; урахувати процеси соціально-політичної історії України у професійній діяльності; урахувати моральні переконання та смакові уподобання у процесі безпечної та ефективної діяльності; застосовувати закони формальної логіки у

процесі інтелектуальної діяльності; здійснювати екологічний аналіз заходів (інновацій) у галузі діяльності; забезпечувати необхідний рівень індивідуальної безпеки в разі виникнення типових небезпечних ситуацій; орієнтуватися в сучасних концепціях наукових знань; орієнтуватися в історичному спадку економічних шкіл і теорій.

Соціальний запит на фахівця за спеціальністю і рівнем, відображений в ОКХ, недостатньою мірою відображає ті компетенції, якими повинен володіти сьогоденний фахівець. На наше переконання, при формуванні професійної компетентності спеціалістів за фахом «економіка» (як і будь-яких інших спеціалістів) необхідно враховувати вимоги до майбутнього фахівця усіх суб'єктів ринку освітніх послуг, а ними є не лише ВНЗ та студенти.

Практика показує, що недоліки, що характеризують сучасний процес підготовки економістів у ВНЗ (навіть тих, які будують свою роботу на основі компетентнісного підходу), виражаються в тому, що більшість випускників за рівнем професійної підготовки не відповідають вимогам роботодавців. Цей висновок багаторазово підтверджений результатами опитувань керівників підприємств та кадрових служб. З цієї ж причини випускники самі нерідко відмовляються від працевлаштування за отриманою спеціальністю.

Сучасний ринок праці характеризується мобільністю, гнучкістю, динамікою та інноваційними змінами. Під впливом цього змінюються і вимоги роботодавців. Дослідження сучасних вимог роботодавців міста, що здійснюють свою діяльність у комерційній, банківській сфері та сфері послуг та кадрових агентств до компетенцій економістів-спеціалістів, дозволив виокремити ті групи, що переважно не враховуються під час складання ОКХ або недостатньо сформовані у випускників ВНЗ.

Нині до професійних якостей молодих фахівців-економістів роботодавці висувають такі вимоги: 1) високого професіоналізму і навичок роботи з великим обсягом інформації; 2) високої стресостійкості, готовності до ефективної поведінки в кризових ситуаціях; 3) готовності до безперервної самоосвіти й самовдосконалення, підвищення професіоналізму; 4) умінь і навичок ділового спілкування, вміння працювати в команді, дотримання корпоративної етики; 5) вміння приймати виважені і відповідальні рішення, у тому числі – в нестандартних ситуаціях; 6) навичок виконавської дисципліни; 7) здатності до аналітичного і критичного мислення; 8) здатності до самостійності та самоуправління діяльністю.

Отже, вимоги соціального замовлення суспільства і роботодавців не завжди збігаються, їх співвідношення потребує більшої гнучкості та динамізму в моделюванні компетенцій майбутнього фахівця.

Студент як основний суб'єкт навчального процесу також висуває до сучасної освіти певні вимоги. По-перше, це вимоги до організації навчального процесу. Сучасний студент розуміє міру важливості отримання не лише ґрунтовних знань з профільюючих дисциплін, але й умінь розв'язувати конкретні професійні завдання, набути професійних компетенцій, які дозволять бути йому конкурентоспроможним на ринку праці.

Особливості ринкової економіки та регіональних ринків праці, початкова невизначеність із майбутнім місцем працевлаштування, стимулюють студента оволодіти всіма напрямками діяльності за спеціальністю. Нині в багатьох великих компаніях спостерігається тенденція до звуження кола професійних обов'язків співробітників, коли за багатьма з них закріплюється певний набір операцій, певний етап роботи, і претендуючи на ту чи іншу посаду, випускник бажає бути впевненим, що він недосконало оволодів цим напрямком роботи. Є й інші приклади (загалом на малих та середніх підприємствах), коли за спеціалістами закріплюється велике коло посадових обов'язків і відповідальності. Від них вимагають повного й широкого аналізу здійснюваної ними роботи, змін на ринку та своєчасної реакції на них, упровадження нових ідей, проектування шляхів розв'язання проблем. У цьому випадку майбутній спеціаліст повинен виконувати весь обсяг і здійснювати усі напрямки економічної діяльності підприємства, а отже, володіти досить широким колом компетенцій.

Невідповідності між кваліфікаційними вимогами до випускників навчальних закладів та сучасними вимогами суб'єктів освітнього процесу буде усунено лише за умови, якщо під час побудови компетентнісного підходу в навчанні та визначення необхідних компетенцій майбутніх фахівців, будуть ураховані вимоги усіх споживачів освітніх послуг. Таким чином, ми переконані, що впровадження компетентнісного підходу має розпочинатися навчальним закладом із з'ясування вимог до необхідних компетенцій спеціаліста, на основі яких буде формуватися модель професійної компетентності спеціаліста та розроблятися методологія формування професійної компетентності фахівця. Завдяки такому алгоритму впровадження компетентнісного підходу можна досягти необхідного рівня компетентності фахівця-випускника ВНЗ.

Ілюстрації алгоритму формування спеціалістів економістів наведено на рис 1.



Рис. 1. Алгоритм побудови компетентнісного підходу для формування необхідного рівня компетентності спеціаліста економічного профілю

У 2005 році Указом Президента України [1] було визначено низку заходів, спрямованих на реалізацію в державі положень Болонської декларації щодо розроблення та затвердження нових галузевих стандартів вищої освіти. Перехід до нового покоління галузевих стандартів вищої освіти здійснювався на основі компетентнісного підходу, який передбачав виховання всебічно розвинутого майбутнього фахівця, компетентного як у професійній діяльності, так і при розв'язанні будь-яких життєвих завдань. Тим не менше, задекларовані принципи і досі не набули належного методичного забезпечення: не сформовано основні критерії для визначення моделі професійної компетентності спеціалістів різного фаху, не визначено єдиний підхід до самих компетенцій, недосконалою залишається система формування професійної компетентності фахівців.

На наше переконання, упровадження компетентнісного підходу в освітній процес необхідно розпочинати з системного визначення вимог до майбутнього фахівця та його компетентності. Нині на освітній процес впливає саме суспільство, висувачи свої вимоги до майбутніх фахівців у формі державних стандартів, освітньо-кваліфікаційних характеристик; суб'єкти ринку праці – роботодавці, які бажають отримати кваліфікованих спеціалістів з необхідними у сучасних господарських умовах компетенціями; студенти, вимогами яких є отримання професійних компетенцій, що забезпечать їх майбутню конкурентоспроможність на ринку праці та нададуть фінансову незалежність. Усі ці вимоги повинні знайти своє відображення у розробках ОКХ випускників ВНЗ.

Література

1. Указ Президента України від 04.06.05р. № 1013/2005 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» // Збірник нормативно-правових документів з вищої освіти. – К., 2007. – 87 с.
2. Освітньо-кваліфікаційна характеристика фахівця за напрямом підготовки 6.050100 – Економіка підприємства, галузі знань 0305 – Економіка і підприємництво Ізмаїльського інституту водного транспорту.
3. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 3–7.
4. Вієвська М. Г. Компетентнісний підхід – як засіб розвитку сучасної економічної освіти / М. Г. Вієвська // Педагогіка вищої та середньої школи: [зб. наук. праць; гол. ред. проф. В. К. Буряк]. – Кривий Ріг : КДПУ, 2007. – С. 219–228.
5. Євтух М. Б. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів: [монографія] / М. Б. Євтух, Л. М. Дибкова. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. – 144 с.
6. Зязюн І. А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / І. А. Зязюн. – К. : ГДПУ, 2005. – С. 10–18.
7. Лайл М. Спенсер. Компетенции на работе / Лайл М. Спенсер мл., Сайн М. Спенсер; [пер. с англ.]. – М. : НРРО, 2005. – 384 с.
8. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні / МОН України. – К. : КІС, 2003. – 296 с.
9. Пометун О. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрям розвитку сучасної освіти / Олена Пометун. – Режим доступу : <http://visnyk.iatr.org.ua>.
10. Уиддет С. Руководство по компетенциям / С. Уиддет, С. Холлифорд; [пер. с англ.]. – М. : НРРО, 2003. – 228 с.